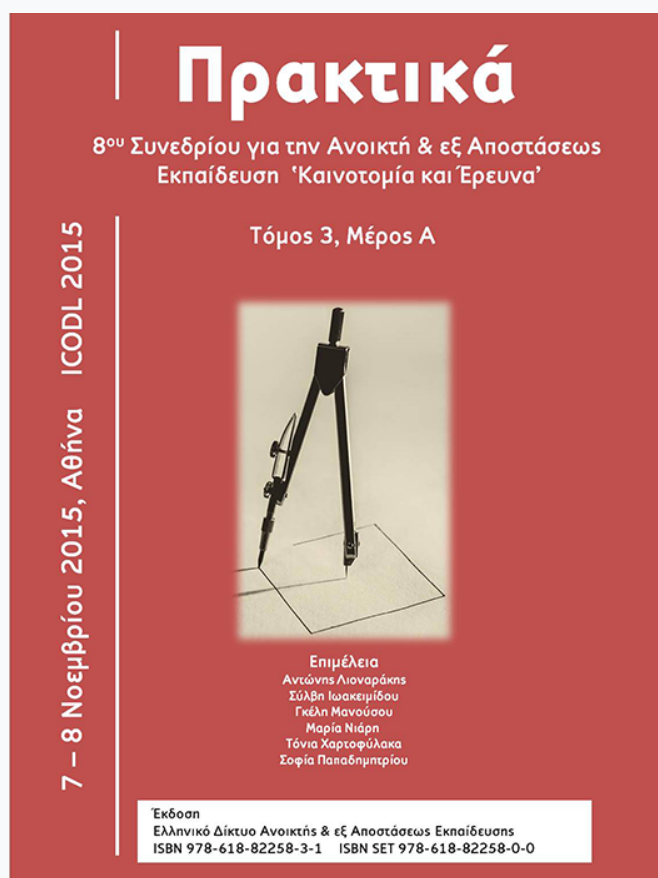

Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση

Τόμ. 8, Αρ. 3Α (2015)

Καινοτομία & Έρευνα στην Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση & στις Τεχνολογίες Πληροφορίας & Επικοινωνίας

Δημιουργία μοντέλου πιστοποίησης ιδρυμάτων ανωτάτης βαθμίδας, οργανισμών και προγραμμάτων σπουδών εξ αποστάσεως εκπαίδευσης

Κυριακή Σφακιωτάκη, Αντώνης Λιοναράκης

doi: [10.12681/icodl.50](https://doi.org/10.12681/icodl.50)

**Δημιουργία μοντέλου πιστοποίησης ιδρυμάτων ανώτατης βαθμίδας,
οργανισμών και προγραμμάτων σπουδών εξ αποστάσεως εκπαίδευσης**

**Creation of accreditation model for higher education institutions, organizations
and curricula of distance learning**

Κυριακή Σφακιωτάκη
Med Σπουδές στην Εκπαίδευση ΕΑΠ
sfakkor@gmail.com

Αντώνης Λιοναράκης
Καθηγητής
Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών
Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
alionar@eap.gr

Abstract

In recent decades an intense competition has been developed between higher education institutions as well as in various educational institutions, that follow exclusively the model of Distance Education, or integrate it, in the operation and educational programs offered, which have the character of conventional education. As long as the distance education (hereinafter DE) sector is developed, the greater the complexity becomes, concerning both, the implementation and operation by various providers. Based on this fact, raises the need for the existence of criteria and accreditation standards on the programs of D.E., institutions and organizations, based on its special profile in the context of the existence of guarantees concerning the quality of education services.

The purpose of this article is to present the creation of an accreditation model, which relates exclusively to distance higher education institutes, to programs provided, or those who provide such education and vocational training. Initially, the literature review will precede, that includes the principles and quality assurance accreditation criteria, as defined by the Bologna Process and applied in Greece, in Europe, in USA, in Asian and African countries.

Περίληψη

Τις τελευταίες δεκαετίες έχει αναπτυχθεί έντονος ανταγωνισμός ανάμεσα στα ιδρύματα ανώτατης εκπαίδευσης, όπως και σε διάφορους φορείς εκπαίδευσης, που ακολουθούν αποκλειστικά το μοντέλο της εξΑΕ, ή το εντάσσουν στη λειτουργία και τα εκπαιδευτικά προγράμματα που παρέχουν, τα οποία έχουν το χαρακτήρα της συμβατικής εκπαίδευσης. Όσο αναπτύσσεται ο τομέας της εξΑΕ, τόσο αυξάνει η πολυπλοκότητα της, όσο αφορά την εφαρμογή και τη λειτουργία της από τους ποικίλους παρόχους. Με βάση αυτό το δεδομένο, προβάλλει η ανάγκη ύπαρξης κριτηρίων και αρχών πιστοποίησης προγραμμάτων εξΑΕ, ιδρυμάτων και οργανισμών που την παρέχουν, με βάση την ιδιαίτερη φυσιογνωμία της στα πλαίσια της ύπαρξης εγγυήσεων, ως προς την ποιότητα των εκπαιδευτικών υπηρεσιών.

Σκοπός του άρθρου είναι να παρουσιάσει τη δημιουργία ενός μοντέλου πιστοποίησης, που αφορά αποκλειστικά τα εξ αποστάσεως εκπαιδευτικά ιδρύματα ανώτατης εκπαίδευσης, τα προγράμματα τους ή όσους παρέχουν τέτοιας μορφής εκπαίδευση και επαγγελματική κατάρτιση. Αρχικά θα προηγηθεί η βιβλιογραφική επισκόπηση

που περιλαμβάνει τις αρχές και τα κριτήρια διασφάλισης ποιότητας (στο εξής Δ.Π.) και πιστοποίησης, όπως ορίστηκαν από τη Διαδικασία της Μπολόνια και εφαρμόζονται στην Ελλάδα, στην Ευρώπη, στις Η.Π.Α., σε Ασιατικές και Αφρικανικές χώρες.

Λέξεις-κλειδιά: Διασφάλιση Ποιότητας, Πιστοποίηση, Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση, Προγράμματα Σπουδών, Ιδρύματα εξΑΕ.

Εισαγωγή

Η παγκόσμια αλληλεξάρτηση και ο ανταγωνισμός έχει τον αντίκτυπο της στον τομέα της ανώτατης εκπαίδευσης, καθώς η επίδραση της τεχνολογίας αλλά και της παγκοσμιοποίησης προκαλούν αλλαγές στο εκπαιδευτικό σύστημα και δημιουργούν την ανάγκη διακρατικών συνεργασιών. Με τη διαδικασία της Μπολόνια το 1999 μπήκαν οι βάσεις διακρατικών συνεργασιών στον τομέα της ανώτατης εκπαίδευσης. Στόχος ήταν η χάραξη εθνικών εκπαιδευτικών πολιτικών, που ως βάση είχαν την προώθηση της ευρωπαϊκής συνεργασίας, ώστε να διασφαλιστεί η ποιότητα στον τομέα της ανώτατης εκπαίδευσης. Στο πλαίσιο επίτευξης των στόχων της αποφασίστηκε να διενεργείται εσωτερική αξιολόγηση στα ιδρύματα ανωτάτης εκπαίδευσης και στη συνέχεια να ακολουθεί διαδικασία πιστοποίησης. Τα πρότυπα - κριτήρια πιστοποίησης που μπήκαν σε εφαρμογή είναι τα European Standards and Guidelines for Quality Assurance (στο εξής, ESG).

Παράλληλα, το 2002 η Ευρωπαϊκή Ένωση εγκαινίασε τη διαδικασία της Κοπεγχάγης, στην οποία ορίστηκαν παρόμοια κριτήρια που αφορούσαν τον τομέα της επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης. Σκοπός της διαδικασίας της Κοπεγχάγης ήταν η ενίσχυση της συνεργασίας των μελών της στον τομέα της επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης, μέσω της διαμόρφωσης κοινών εκπαιδευτικών προτεραιοτήτων. Η ύπαρξη κοινών στόχων που προέκυψαν από τις διακρατικές συνεργασίες για την ανάπτυξη κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής, καθώς και η ύπαρξη ανταγωνισμού ανάμεσα στα ιδρύματα των χωρών, οδήγησε στην ανάγκη διασφάλισης ποιότητας ειδικότερα της εκπαιδευτικής ποιότητας, της αριστείας και στην ύπαρξη πιστοποίησης του έργου που πρόσφεραν τα ιδρύματα αλλά και οι φορείς ανώτατης εκπαίδευσης.

Στο άρθρο παρουσιάζεται αρχικά η διαδικασία της πιστοποίησης στον ελληνικό χώρο. Ταυτόχρονα, δίνεται ιδιαίτερη βάση στον τομέα της επαγγελματικής κατάρτισης, τόσο στην Ελλάδα, όσο και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Στα πλαίσια της εξΑΕ θα παρουσιαστεί ο τρόπος με τον οποίο ανώτατα ιδρύματα εξΑΕ διαφόρων χωρών, συνδέουν τα χαρακτηριστικά του μοντέλου της εξΑΕ με κριτήρια πιστοποίησης. Στη συνέχεια, θα παρουσιαστούν τα κριτήρια και οι αρχές πιστοποίησης που εφαρμόζουν μεγάλοι φορείς πιστοποίησης σε Ευρώπη, Η.Π.Α. και Ινδία, αναζητώντας το βαθμό που προσεγγίζουν το πλαίσιο των χαρακτηριστικών της εξΑΕ, τόσο όσο αφορά την ακαδημαϊκή όσο και την επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση. Τέλος θα δοθούν οι άξονες και δέσμες κριτηρίων πιστοποίησης που πρέπει να πληρούν και θα παρουσιαστεί ένα μοντέλο πιστοποίησης, όπως διαμορφώθηκε ώστε να συμβαδίζει αποκλειστικά με τις απαιτήσεις της εξΑΕ.

1.1. Διασφάλιση Ποιότητας και Πιστοποίηση στην Ελλάδα

Στην Ελλάδα, οι διαδικασίες πιστοποίησης των ανωτάτων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων ακολουθούν τις αρχές, όπως έχουν τεθεί από τον «Ευρωπαϊκό Σύνδεσμο για τη Διασφάλιση της ποιότητας στην Ανώτατη Εκπαίδευση» (ENQA), αρχές που

τηρούνται σε όλον τον Ευρωπαϊκό χώρο με βάση το κανονιστικό κείμενο της ENQA «Ευρωπαϊκές Αρχές και Κατευθυντήριες Οδηγίες για τη Διασφάλιση της Ποιότητας στην Ανώτατη Εκπαίδευση» (ESG) (Α.Δ.Ι.Π., 2014). Σκοπός της είναι να καταγραφεί και αποτιμηθεί το έργο των Ακαδημαϊκών Μονάδων στο πλαίσιο πάντα της φυσιογνωμίας και των ιδιαιτεροτήτων τους (Α.Δ.Ι.Π., 2007). Η Α.Δ.Ι.Π. είναι η αρχή που πιστοποιεί στην Ελλάδα, κατόπιν αξιολόγησης, τα προγράμματα σπουδών ή το εσωτερικό σύστημα διασφάλισης της ποιότητας ενός ιδρύματος με βάση πάντα προκαθορισμένα κριτήρια και με τη βοήθεια ανεξάρτητων εμπειρογνομόνων (Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας, 2011). Την ευθύνη για την εφαρμογή και επεξεργασία, οργάνωση, λειτουργία, συντονισμό και υποστήριξη διαδικασιών αξιολόγησης ενός εσωτερικού συστήματος διασφάλισης ποιότητας το οποίο αξιολογείται από την Α.Δ.Ι.Π., το αναλαμβάνει η ΜΟ.Δ.Ι.Π. Η ΜΟ.Δ.Ι.Π είναι υπεύθυνη για την ανάπτυξη των απαραίτητων διαδικασιών που οδηγούν στη συνεχή βελτίωση της ποιότητας του έργου και των υπηρεσιών ενός ιδρύματος. Επίσης, συνεργάζεται με την Α.Δ.Ι.Π. για την υποστήριξη των διαδικασιών εξωτερικής αξιολόγησης και πιστοποίησης (Α.Δ.Ι.Π., 2014).

Η μέθοδος που ακολουθείται στον ελληνικό χώρο για την αποτύπωση των στοιχείων που περιλαμβάνονται στις εκθέσεις εξωτερικής αξιολόγησης και πιστοποίησης ενός εκπαιδευτικού φορέα βασίζεται σε τέσσερα βασικά χαρακτηριστικά που συνοψίζονται στη διδασκαλία, την έρευνα, τις υποδομές, τα προγράμματα σπουδών. Ελέγχεται η ποιότητα της συνεργασίας διδασκόντων και διδασκόμενων, η διδασκαλία, η υποστήριξη. Αξιολογείται ο βαθμός ενσωμάτωσης μεθόδων έρευνας στη μαθησιακή διαδικασία των φοιτητών και η ύπαρξη συνεργασιών ανάμεσα στα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Εξετάζεται η ποιότητα των υπηρεσιών των βιβλιοθηκών, των τεχνολογικών υποδομών, της επάρκειας των χώρων.

Σχετικά με τα προγράμματα σπουδών ελέγχεται ο προσανατολισμός των προγραμμάτων σε σχέση με τους στόχους που έχουν τεθεί, τα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα και τα προσόντα, όπως ορίζονται από το Εθνικό Πλαίσιο Προσόντων (Ε.Π.Π.), η συμβατότητα αυτών των προγραμμάτων με το χαρακτήρα των αντίστοιχων στον Ευρωπαϊκό Χώρο Ανώτατης Εκπαίδευσης. Ελέγχεται η ζήτηση στην αγορά εργασίας, η καταλληλότητα του διδακτικού προσωπικού και οι προϋποθέσεις που προσφέρονται για τη συνεχή επιστημονική του ανάπτυξη. Εξετάζεται η ποιότητα του διδακτικού έργου σε σχέση με τα σύγχρονα ερευνητικά δεδομένα, όπως και η ποιότητα των υπηρεσιών υποστήριξης που αφορούν εξοπλισμό, ηλεκτρονικά μέσα και διδακτικό υλικό (Α.Δ.Ι.Π., 2014· Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας, 2011).

1.2. Πιστοποίηση προγραμμάτων επαγγελματικής κατάρτισης σε Ελλάδα και Ευρώπη.

Η εκπαιδευτική ποιότητα προκύπτει από την υψηλής ποιότητας μάθηση. Η μάθηση που ακολουθεί τις ανάγκες της αγοράς εργασίας, η διασφάλιση της ποιότητας και η πιστοποίησή της, συνδέονται άμεσα. Η παρεχόμενη μάθηση, η οποία έχει ως τελικό της στόχο την απασχόληση, αποτελεί ταυτόχρονο στόχο για την επαγγελματική και την ανώτατη εκπαίδευση, καθώς διευκολύνεται η μετάβαση από τον τομέα της εκπαίδευσης στον τομέα της εργασίας και αυτό έχει ως συνέπεια την αύξηση της απασχόλησης. Η διασφάλιση ποιότητας σε περιβάλλον μάθησης που οδηγεί στην αγορά εργασίας και στην απασχόληση, απαιτεί σχεδιασμό εμπλοκής όλων των ενδιαφερομένων μερών, εστίαση σε μαθησιακούς στόχους και αποτελέσματα και στην ύπαρξη σχεδιασμών που αφορούν το συνδυασμό θεωρητικής και πρακτικής εκπαίδευσης. Επίσης, απαιτεί αξιολογήσεις εκπαιδευομένων και συμφωνίες μεθόδων

ανάμεσα στους φορείς επαγγελματικής εκπαίδευσης και στους μελλοντικούς πιθανούς εργοδότες, με στόχο τον καθορισμό των προσόντων και δεξιοτήτων που απαιτούνται με βάση τις απαιτήσεις του επαγγελματικού χώρου (Cedefop, 2013). Στην Ελλάδα έχει θεσπιστεί το Εθνικό Πλαίσιο Προσόντων (Ε.Π.Π.) από το οποίο προκύπτει το επίπεδο γνώσεων, δεξιοτήτων και ικανοτήτων που πρέπει να διαθέτουν οι εν δυνάμει εργαζόμενοι, όπως επίσης και οι δυνατότητες αξιολόγησης αυτών των προσόντων. Αρμόδιος φορέας που φέρει την ευθύνη εφαρμογής των στοιχείων του Ε.Π.Π. είναι ο Ε.Ο.Π.Π.Ε.Π. ο οποίος διαμορφώνει το πλαίσιο πιστοποίησης σε σχέση με το Ε.Π.Π. Ελέγχει τους δείκτες μαθησιακών αποτελεσμάτων που αφορούν τις γνώσεις, δεξιότητες και ικανότητες, βασιζόμενος πάντα στα πρότυπα ESG (Υψηλάντης, 2014) και ακολουθώντας τους δείκτες που συστήνει το EQAVET (European quality Assurance in Vocational Education and Training). Οι δείκτες αφορούν την εκπαίδευση των διδασκόντων, τη δυνατότητα τοποθέτησης των εκπαιδευομένων στην αγορά εργασίας, τη χρήση των γνώσεων, δεξιοτήτων και ικανοτήτων που απέκτησαν κατά την εκπαίδευσή τους, όπως επίσης τα ποσοστά ανεργίας και το μηχανισμό εντοπισμού των εκπαιδευτικών αναγκών στην αγορά εργασίας (EQAVET, n.d.). Παρόμοιοι δείκτες εξετάζονται και σε άλλες χώρες της Ευρώπης, όπως σε Δανία, Γερμανία, Γαλλία, Ουγγαρία, Φινλανδία, δίνοντας η καθεμιά πάντοτε ιδιαίτερη βαρύτητα σε συγκεκριμένους δείκτες ανάλογα με τον εκπαιδευτικό και επαγγελματικό προσανατολισμό της χώρας.

1.3. Κριτήρια Ποιότητας Παρόχων εξ αποστάσεως εκπαίδευσης

Η ανοιχτή και εξΑΕ όπως παρέχεται από ακαδημαϊκούς φορείς βασίζεται σε συγκεκριμένες αρχές, όπως η διοίκηση του ιδρύματος, η διαχείριση αυτού του μοντέλου, ο σχεδιασμός των προγραμμάτων σπουδών, η παραγωγή του διδακτικού υλικού, η υποστήριξη των εκπαιδευομένων, η χρήση της τεχνολογίας (Onwe, 2013), η υποστήριξη του ιδρύματος σε προσπάθειες αλλαγών και εφαρμογής καινοτομιών, η αξιολόγηση των εκπαιδευομένων και της επίτευξης των στόχων (Latchem & Jung, 2010). Με την πιστοποίηση εξετάζεται το κατά πόσο τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά λειτουργίας ενός οργανισμού παροχής εξΑΕ που είναι ουσιώδη για την ποιότητα, επηρεάζονται από τα συστατικά στοιχεία της εξΑΕ (CHEA, 2002). Τα χαρακτηριστικά λειτουργίας αφορούν την αποστολή κάθε φορέα, την οργάνωση, τους πόρους του, την υποστήριξη των εκπαιδευομένων, τα προγράμματα που εφαρμόζονται και τα μαθησιακά αποτελέσματα (CHEA, 2002).

1.4. Φορείς Πιστοποίησης σε Ευρώπη και Η.Π.Α.

Από τη μελέτη των κριτηρίων που χρησιμοποιούν οι φορείς κατά τη διαδικασία πιστοποίησης ιδρυμάτων και προγραμμάτων σπουδών, συμβατικής αλλά και εξΑΕ, διαφαίνεται κατά πόσο η εξΑΕ αναγνωρίζεται επίσημα ως ένα μοντέλο εκπαίδευσης, το οποίο έχοντας ιδιαίτερα χαρακτηριστικά απαιτεί χρήση κριτηρίων ελέγχου, κατάλληλων στη φυσιογνωμία του.

Όλοι οι οργανισμοί πιστοποίησης και διασφάλισης ποιότητας βασίστηκαν στις αρχές και κατευθύνσεις κριτηρίων ποιότητας, όπως διαμορφώθηκαν μετά από αίτημα των κρατών που συνυπέγραψαν τη Διαδικασία της Μπολόνια και στη μελέτη των οδηγιών, που αφορούν την εξωτερική διασφάλιση ποιότητας, όπως εφαρμόζεται από το διεθνές δίκτυο φορέων πιστοποίησης, I.N.Q.A.A.H.E (ENQA, 2009).

Οι φορείς που εξετάζονται ελέγχουν τη λειτουργία ιδρυμάτων, οργανισμών και προγραμμάτων σπουδών συμβατικής αλλά και εξ αποστάσεως εκπαίδευσης.

Στο χώρο της Ευρώπης, 44 φορείς πιστοποίησης από 23 χώρες ακολουθούν τις αρχές πιστοποίησης, όπως αναπτύχθηκαν στον Ε.Χ.Α.Ε (Ευρωπαϊκό Χώρο Ανώτατης

Εκπαίδευσης) και διαμορφώθηκαν από τον ENQA σε συνεργασία με την European University Association (στο εξής EUA), τη European Association of Institutions in Higher Education (στο εξής EURASHE), και τις National Unions of Students in Europe (στο εξής ESIB), (ENQA, 2009), ενώ σε Ευρώπη, Αμερική και Ασία ο ENQA περιλαμβάνει άλλους 46 φορείς πιστοποίησης - θυγατρικά μέλη.

Ενδεικτικά μελετήθηκαν τα κριτήρια των οποίων την ύπαρξη απαιτούν τέσσερις φορείς πιστοποίησης από Ελβετία (ΟΑQ), Γερμανία (ACQUIN) και Αγγλία (BAC, και ODLQS) προκειμένου να πιστοποιήσουν εκπαιδευτικούς φορείς ή οργανισμούς. Ελέγχουν την εφαρμογή κριτηρίων σε σχέση με τη δήλωση της αποστολής και των στόχων κάθε ιδρύματος, τη διοικητική και οργανωτική δομή, τους οικονομικούς πόρους, τη σχέση έρευνας και στόχων του ιδρύματος, τα προσόντα και τις δυνατότητες ανάπτυξης του διδακτικού προσωπικού, την παρακολούθηση της πορείας των μαθησιακών αποτελεσμάτων, τη δυνατότητα πρόσβασης των εκπαιδευομένων σε υπηρεσίες συμβουλευτικές και καθοδηγητικές, την ικανότητα αποδοχής συγκεκριμένου αριθμού εκπαιδευομένων με βάση τις υποδομές των οργανισμών ή ιδρυμάτων ανωτάτης εκπαίδευσης (BAC, 2012· ACQUIN, 2009· ΟΑQ 2007).

Στις Η.Π.Α. οι φορείς πιστοποίησης ακολουθούν τα κριτήρια ESG και χωρίζονται σε εθνικούς και περιφερειακούς. Τόσο οι περιφερειακοί όσο και οι εθνικοί είναι αναγνωρισμένοι από το CHEA (Council for Higher Education Accreditation) και το Υπουργείο Παιδείας των Η.Π.Α. (CHEA, 2002). Οι εθνικοί σε σχέση με τους περιφερειακούς αναπτύσσουν ανεξάρτητα κριτήρια και πολιτικές, εκ των οποίων κάποια παίρνουν τη μορφή νέων κριτηρίων ή προσθηκών στα ήδη υπάρχοντα.

2. Ευρήματα και Συζήτηση

2.1. Ως προς τη Διαδικασία της Μπολόνια

Η Διαδικασία της Μπολόνια και Κοπεγχάγης πραγματοποιήθηκε με βασικούς στόχους την εναρμόνιση των συστημάτων ανωτάτης εκπαίδευσης, τον καθορισμό εργαλείων για την αναγνώριση των προσόντων, τον ορισμό κριτηρίων Διασφάλισης Ποιότητας και Πιστοποίησης. Σύμφωνα όμως με την τελευταία διάσκεψη στο Ερεβάν της Αρμενίας το Μάιο του 2015, προέκυψε πως οι αρχές και κριτήρια ESG, εφαρμόζονται με διαφορετικό και επιλεκτικό τρόπο στις διάφορες χώρες, ενώ δεν έχει αντιμετωπιστεί η εγκατάλειψη των σπουδών, ούτε έχει επιτευχθεί ο στόχος απόκτησης κοινών πτυχίων. Ο στόχος της κινητικότητας των διδασκομένων για τις σπουδές ή την κατάρτιση σε χώρες του εξωτερικού, δεν έχει επιτευχθεί, ίσως κυρίως για λόγους οικονομικούς και λόγω δυσκολιών που προκύπτουν από νομικά ή διοικητικά θέματα. Επιπλέον, η εξΑΕ εντάσσεται στα πλαίσια της Δια Βίου Μάθησης ως ένα μοντέλο εκπαίδευσης κυρίως ενηλίκων και αντιμετωπίζεται αποσπασματικά. Η διάσκεψη στο Ερεβάν κατέληξε επισημαίνοντας την ανάγκη εισαγωγής συγκεκριμένων αρχών και κριτηρίων πιστοποίησης που ταιριάζουν στη φυσιογνωμία της εξΑΕ (Yerevan, 2015). Είναι αξιοσημείωτος ο τρόπος που αντιμετωπίζεται η ποιότητα της παρεχόμενης εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, καθώς σύμφωνα με τον οργανισμό Q.A.A. (Quality Assurance Agency) τα κριτήρια δε θέτουν τις προϋποθέσεις για την εξΑΕ ως τμήμα της ανώτατης εκπαίδευσης με ξεκάθαρα όρια, ή ως μοντέλο εκπαίδευσης με ιδιαίτερα και μοναδικά χαρακτηριστικά (CHEA, 2002).

2.2. Ως προς την πιστοποίηση στην Ελλάδα (Εκπαιδευτική & Επαγγελματική Κατάρτιση)

Στην Ελλάδα, η διαδικασία της πιστοποίησης διεξάγεται από την Α.ΔΙ.Π. στα πρότυπα των κριτηρίων ESG. Ο νόμος 4009/2011, καθορίζει τα κριτήρια πιστοποίησης που αφορούν τα προγράμματα σπουδών. Γίνεται μια ιδιαίτερα περιορισμένη αναφορά στα κριτήρια για τη φυσιογνωμία των προγραμμάτων σπουδών, τη δομή τους, την ποιότητα του διδακτικού προσωπικού και του ερευνητικού έργου, τη σχέση αποκτώμενων προσόντων και αγοράς εργασίας και τις υποστηρικτικές υπηρεσίες. Επιπλέον, αναφέρονται επιγραμματικά, κριτήρια όπως η θέσπιση στόχων για τη συνεχή βελτίωση των προγραμμάτων, τη διαδικασία λήψεων απόφασης και εφαρμογής για τη συνεχή βελτίωση και η ύπαρξη τεκμηριωμένης βελτίωσης της ποιότητας των εκπαιδευτικών υπηρεσιών. Όπως φαίνεται, η νομοθεσία δεν ορίζει στα πλαίσια των κριτηρίων πιστοποίησης συγκεκριμένα κριτήρια που να αφορούν την εξΑΕ. Τα κριτήρια αυτά υπόκεινται ως προς την εφαρμογή τους, στην αρμοδιότητα και διαδικασίες που ακολουθεί κάποιος φορέας που προσφέρει αυτής της μορφής εκπαίδευση (Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας, 2011).

Όσο αφορά την επαγγελματική κατάρτιση, αρμόδιος φορέας στην Ελλάδα είναι ο Ε.Ο.Π.Π.Ε.Π. ο οποίος ακολουθεί τα κριτήρια ESG αντιστοιχώντας προσόντα σε επίπεδο Εθνικού Πλαισίου Προσόντων στα πλαίσια του EQAVET (European Quality Assurance in Vocational Education and Training). Εξετάζει τους ίδιους δείκτες που ελέγχονται και στην Ευρώπη και αφορούν την τοποθέτηση των εκπαιδευομένων στην αγορά εργασίας, το βαθμό χρήσης των αποκτηθέντων γνώσεων, τα ποσοστά ανεργίας τις εκπαιδευτικές ανάγκες, την εκπαίδευση των διδασκόντων (Cedefop, 2014). Οι δείκτες αυτοί ακολουθούνται με διαφορετικό τρόπο και βαθμό στις διάφορες χώρες, οι οποίες ανάλογα με τον εκπαιδευτικό και επαγγελματικό τους προσανατολισμό, δίνουν ιδιαίτερη βαρύτητα σε συγκεκριμένα κριτήρια και δείκτες Δ.Π. και πιστοποίησης. Δεν παρατηρείται ούτε στον τομέα της επαγγελματικής κατάρτισης, μέριμνα για την εφαρμογή κριτηρίων που αφορούν αποκλειστικά την εξΑΕ.

2.3. Ως προς την πιστοποίηση και τους Φορείς της σε Ευρώπη, Η.Π.Α

Η διαδικασία της πιστοποίησης στις δύο ηπείρους ακολουθεί τα πρότυπα ESG. Οι οδηγίες αυτές αφορούν γενικές εκπαιδευτικές παροχές, άσχετα από τον τρόπο παράδοσης τους (συμβατικό ή εξ αποστάσεως). Όσο αφορά τις Η.Π.Α. τα κριτήρια πιστοποίησης επηρεάζονται από τη διαφορετική οπτική που εφαρμόζουν οι περιφερειακοί και εθνικοί φορείς της.

Στην Ευρώπη ενδεικτικά οι τέσσερις φορείς πιστοποίησης OAQ, ACQUIN, BAC, και ODLQS εφαρμόζουν τα κριτήρια πιστοποίησης με βάση τις κατευθυντήριες γραμμές ESG, όμως επικεντρώνονται ο καθένας τους σε διαφορετικά, τοποθετώντας αντίστοιχα το βάρος ελέγχου σε αυτά, είτε αφορούν την ανάγκη συμμετοχής των διδασκόμενων στη λήψη αποφάσεων που αφορούν τη μαθησιακή τους πορεία, είτε την ανάγκη αποδοχής ορισμένου αριθμού διδασκόντων, είτε τις προϋποθέσεις ισότιμης αντιμετώπισης των δύο φύλων, είτε την ανάγκη να κατανοήσουν οι εκπαιδευόμενοι πως είναι αποκλειστικά δική τους ευθύνη ο έλεγχος των ικανοτήτων τους σε σχέση με τις απαιτήσεις της εξΑΕ. Στις Η.Π.Α., όλοι οι φορείς πιστοποίησης εξετάζουν κριτήρια που αφορούν το ρόλο του ιδρύματος, τα προγράμματα σπουδών το διδακτικό προσωπικό, το διδακτικό υλικό, την αξιολόγηση, τις υποστηρικτικές υπηρεσίες, τη διοικητική και οργανωτική δομή, τους οικονομικούς και τεχνολογικούς πόρους. Όμως, οι εθνικοί φορείς αντιμετωπίζουν με άλλη βάση κάποια από αυτά τα κριτήρια σε σχέση με τους περιφερειακούς. Ενδεικτικά, επικεντρώνονται στην

ανάγκη απόδειξης από την πλευρά των ιδρυμάτων της ανάγκης εφαρμογής του μοντέλου της εξΑΕ. Απαιτούν την αρχική ύπαρξη κατάλληλων προγραμμάτων που συμβαδίζουν με τις αρχές της εξΑΕ και στη συνέχεια την ενσωμάτωση τους στα γενικά προγράμματα σπουδών. Επικεντρώνονται επίσης στην αποδεδειγμένη καλή φήμη των διδασκόντων σε οποιαδήποτε παράλληλη επαγγελματική δραστηριότητα τυχόν ασκούν. Επιπλέον, αναζητούν την ύπαρξη τεχνολογικών εφαρμογών οι οποίες είναι κατάλληλες για την επίτευξη των στόχων των προγραμμάτων σπουδών, σε αντίθεση με τους περιφερειακούς φορείς οι οποίοι επικεντρώνονται στην ύπαρξη αξιόπιστης τεχνολογίας που συμβαδίζει με το επίπεδο των διδασκόμενων.

Συνοπτικά, παρατηρούνται διαφοροποιήσεις στην επιλογή κριτηρίων εξΑΕ από φορείς πιστοποίησης στις δύο ηπείρους. Σχετικά με τη δήλωση της αποστολής ενός ιδρύματος – οργανισμού, οι ευρωπαϊκοί φορείς πιστοποίησης εξετάζουν πολύ λιγότερο τα αντίστοιχα κριτήρια σε σχέση με των Η.Π.Α. Τα προγράμματα σπουδών στις Η.Π.Α ελέγχονται ιδιαίτερα ως προς το μέγεθος τους σε σχέση με τα συμβατικά, ενώ στην Ευρώπη δίνεται βαρύτητα στην ανάγκη ύπαρξης γνώσεων και εμπειριών στην εξΑΕ από τους διαχειριστές των προγραμμάτων. Σε αυτή τη δέσμη κριτηρίων παρατηρείται όμως διαφοροποίηση ανάμεσα και στους φορείς της Ευρώπης, από τους οποίους κάποιοι αν και ελέγχουν εξ ΑΕ προγράμματα, επικεντρώνονται στον έλεγχο των μαθησιακών αποτελεσμάτων και της ενημέρωσης των εκπαιδευομένων σχετικά με τα χρονικά όρια ολοκλήρωσης ενός προγράμματος. Όσο αφορά το διδακτικό προσωπικό στην εξΑΕ, τα κριτήρια στις Η.Π.Α εξετάζονται με τρόπο αναλυτικό, ενώ στην Ευρώπη παρατηρείται σε κάποιες περιπτώσεις το φαινόμενο, ακόμα και φορείς που ελέγχουν αποκλειστικά ιδρύματα εξΑΕ να μην εστιάζουν πολύ σε αυτή τη δέσμη κριτηρίων. Εξετάζονται τα ίδια κριτήρια πιστοποίησης για τους παρόχους επαγγελματικής κατάρτισης με τη διαφορά πως εξετάζουν την ύπαρξη ικανοτήτων και εμπειρίας από το προσωπικό σε σχέση με τη διαχείριση των ομάδων. Σχετικά με το διδακτικό υλικό, αν και αναγνωρίζεται από όλους τους φορείς η σημαντικότητα του στην εξΑΕ, εστιάζουν στον έλεγχο κριτηρίων που αφορούν την περιοδική του αξιολόγηση σχετικά με το πόσο σύγχρονο είναι το περιεχόμενο του, την ύπαρξη συμπληρωματικών εγχειριδίων, βοηθημάτων οπτικών ή ακουστικών. Κριτήρια που αφορούν τη δομή του υλικού έντυπου ή ψηφιακού, δεν παρατηρείται παρά σε πολύ λίγους φορείς πιστοποίησης εξΑΕ. Το στοιχείο παροχής υποστηρικτικών υπηρεσιών στους εξ αποστάσεως εκπαιδευομένους, ελέγχεται από όλους τους φορείς και στις δύο ηπείρους. Όμως στην Ευρώπη επικεντρώνονται περισσότερο στον έλεγχο κριτηρίων που αφορούν τις υπηρεσίες καθοδήγησης, συμβουλευτικής και αντιμετώπισης προβλημάτων που αφορούν κυρίως την αρνητική πρόοδο των εκπαιδευομένων. Στις Η.Π.Α. οι φορείς πιστοποίησης συνδέουν ιδιαίτερα τις υποστηρικτικές υπηρεσίες με τη διασφάλιση του απορρήτου των δεδομένων, την αντιμετώπιση παραπόνων, το βαθμό στον οποίο ένας πάροχος εξΑΕ απευθύνεται στις υπηρεσίες εμπειρών ιδιωτών με γνώσεις και εμπειρία στα εξ αποστάσεως εκπαιδευτικά περιβάλλοντα. Όσο αφορά το χαρακτηριστικό της αξιολόγησης ελέγχεται από τους φορείς πιστοποίησης Ευρώπης και Η.Π.Α. με πλήθος κριτηρίων που αφορούν τις διδακτικές συμβουλευτικές, καθοδηγητικές, τεχνολογικές ενημερωτικές υπηρεσίες που προσφέρουν στους διδασκόμενους, το διδακτικό υλικό το διδακτικό και διοικητικό προσωπικό, τη διοίκηση ενός ιδρύματος ή ενός οργανισμού. Όμως, η ανάγκη αξιολόγησης και τα κριτήρια ελέγχου δε διαφοροποιούνται σε σχέση με το μοντέλο εκπαίδευσης, καθώς περιορίζονται στην αξιολόγηση υπηρεσιών που προσφέρει ένας πάροχος σε απομακρυσμένες περιοχές. Σχετικά με το στοιχείο της διοικητικής και οργανωτικής δομής ενός ιδρύματος, όσο αφορά τους φορείς πιστοποίησης των Η.Π.Α., δεν παρατηρείται η ύπαρξη ελέγχου

κριτηρίων που σχετίζονται με την εξΑΕ. Αντίθετα, οι ευρωπαϊκοί φορείς αναζητούν στοιχεία που αποδεικνύουν την ύπαρξη γνώσεων και εμπειριών της διαχειριστικής ομάδας των ιδρυμάτων σε θέματα που αφορούν τις ανάγκες και απαιτήσεις της εξΑΕ. Ο έλεγχος κριτηρίων που αφορούν τους οικονομικούς και τεχνολογικούς πόρους, όπως και τη διαφανή διαχείριση τους πραγματοποιείται χωρίς ιδιαίτερη συσχέτιση με τις ανάγκες της εξΑΕ.

3. Ένα Μοντέλο Πιστοποίησης αντί σύνοψης

Με βάση τα στοιχεία που προέκυψαν όσο αφορά τον τρόπο που εφαρμόζεται η εκπαιδευτική πιστοποίηση τόσο στον Ελλαδικό χώρο, όσο και στο εξωτερικό, από φορείς πιστοποίησης οι οποίοι πιστοποιούν ιδρύματα και προγράμματα συμβατικής αλλά και εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, δημιουργήθηκε ένα μοντέλο πιστοποίησης το οποίο περιλαμβάνει τα κριτήρια που πρέπει να πληροί ένα εκπαιδευτικό ίδρυμα ανωτάτης εκπαίδευσης που προσφέρει προγράμματα σπουδών με βάση το μοντέλο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, προκειμένου να πιστοποιηθεί. Το μοντέλο αυτό δεν περιορίζεται αποκλειστικά στα ιδρύματα ανωτάτης εκπαίδευσης, αλλά αφορά κάθε οργανισμό ή ιδιωτικό φορέα, ο οποίος προσφέρει στα πλαίσια της λειτουργίας του προγράμματα ή μαθήματα εξ αποστάσεως εκπαίδευσης και κατάρτισης, προκειμένου να συμβάλλει στη βελτίωση των υπηρεσιών που προσφέρει το προσωπικό που απασχολεί, αναπτύσσοντας τις γνώσεις και ικανότητες του. Στην περίπτωση αυτή, κάποια κριτήρια που αφορούν κυρίως τη λειτουργία των οργανισμών ή ιδιωτικών φορέων, είναι δυνατό να παραλειφθούν, λόγω της δομής και της φυσιογνωμίας με την οποία λειτουργούν. Επίσης, ενώ σύμφωνα με το νομικό πλαίσιο της χώρας, για να πιστοποιηθεί ένα ίδρυμα ανώτατης εκπαίδευσης, είναι απαραίτητη η ύπαρξη διαδικασίας εσωτερικής αξιολόγησης (Α.ΔΙ.Π., 2014) στην περίπτωση οργανισμών ή ιδιωτικών φορέων, αυτό δεν κρίνεται απαραίτητο.

Το μοντέλο πιστοποίησης δημιουργήθηκε βασισμένο σε δύο άξονες που αφορούν τα κριτήρια πιστοποίησης του ιδρύματος και τα κριτήρια για τα προγράμματα σπουδών. Η επιλογή αυτή πραγματοποιήθηκε με σκοπό την όσο το δυνατό πιο ολοκληρωμένη δημιουργία ενός μοντέλου πιστοποίησης που αφορά την εξΑΕ, καθώς, όπως έδειξε η μελέτη της βιβλιογραφίας, αρκετοί φορείς της Ευρώπης και των Η.Π.Α. επικεντρώνονται μόνο στον ένα από τους δύο άξονες κριτηρίων, ενώ ταυτόχρονα δεν προχωρούν σε σαφή διαχωρισμό των κριτηρίων πιστοποίησης που αφορούν αποκλειστικά την εξΑΕ. Επίσης, η ποιότητα των εξ αποστάσεως εκπαίδευσης υπηρεσιών που αναζητείται μέσω της πλήρωσης των κριτηρίων πιστοποίησης, από τα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα δε δύναται να υπάρξει βασιζόμενη μόνο στην πιστοποίηση των προγραμμάτων σπουδών, χωρίς την αντίστοιχη πιστοποίηση της λειτουργίας και των δομών ενός ιδρύματος που παρέχει αυτά τα προγράμματα. Η ανάγκη ύπαρξης των δύο αξόνων κριτηρίων προκύπτει από το γεγονός πως η φυσιογνωμία, η αποστολή, οι στόχοι, η δομή και γενικότερα η λειτουργία ενός ιδρύματος που παρέχει ανώτατη εξΑΕ, πρέπει να περιλαμβάνουν στοιχεία που διασφαλίζουν την προσήλωση στην κάλυψη των αναγκών που προκύπτουν από την εφαρμογή ενός εξ αποστάσεως μοντέλου εκπαίδευσης. Σύμφωνα με το CHEA (2002), η σχέση των εξΑΕ προγραμμάτων ελέγχεται ταυτόχρονα με την αποστολή του ιδρύματος που τα παρέχει.

Το μοντέλο αυτό αποτελείται από 14 δέσμες κριτηρίων, 8 δέσμες για τον άξονα λειτουργίας των ιδρυμάτων – οργανισμών και 6 δέσμες για τον άξονα που αφορά τα προγράμματα σπουδών. Αποτελείται συνολικά από 326 κριτήρια που καλύπτουν όλες τις παραπάνω δέσμες και άξονες κριτηρίων. Ο πρώτος άξονας περιλαμβάνει κριτήρια που αφορούν την αποστολή και τους στόχους του ιδρύματος, τη διοίκηση και

οργανωτική του δομή, τη συλλογή πληροφοριών, τις υποδομές, την έρευνα σε σχέση με τη διασύνδεση της με την κοινωνία, τους οικονομικούς πόρους, τη δημοσιοποίηση των ενεργειών που πραγματοποιούνται, των δραστηριοτήτων, των αποτελεσμάτων από τη λειτουργία του ιδρύματος, την ακεραιότητα που πρέπει να χαρακτηρίζει όλη του τη λειτουργία. Στο δεύτερο άξονα και δέσμη κριτηρίων, ανήκουν κριτήρια που αφορούν το σχεδιασμό, την ανάπτυξη των προγραμμάτων σπουδών και μαθημάτων, το διδακτικό υλικό (έντυπο και ψηφιακό), το διδακτικό προσωπικό, την υποστήριξη των εξ αποστάσεως εκπαιδευομένων, καθώς και την αξιολόγηση της προόδου τους. Είναι σημαντικό να τονιστεί πως το μοντέλο πιστοποίησης σχεδιάστηκε με βάση τις αρχές και κατευθυντήριες γραμμές ESG, όμως τα κριτήρια που περιλαμβάνει έχουν προσαρμοστεί στη λειτουργία και στις απαιτήσεις της εξΑΕ. Η προσαρμογή αυτή κρίθηκε απαραίτητη καθώς το μοντέλο προέκυψε από μελέτη κριτηρίων, τα οποία εφαρμόζονται από ποικίλους φορείς πιστοποίησης σε Ευρώπη και Η.Π.Α. οι οποίοι συχνά εξετάζουν ιδρύματα ή οργανισμούς που δεν προσφέρουν αποκλειστικά εξ αποστάσεως εκπαίδευση ή επαγγελματική κατάρτιση.

Βιβλιογραφία

- ACQUIN, (2009). Guidelines for Programme Accreditation Procedures. Ανακτήθηκε 10 Απριλίου από https://www.acquin.org/doku_serv/Guide_Programmes_EN_ACQUIN.pdf
- A.ΔΙ.Π. (2014). *Αξιολόγηση Ιδρύματος και Πιστοποίηση του εσωτερικού συστήματος διασφάλισης ποιότητας στην ανώτατη εκπαίδευση*. Αθήνα: Α.Δ.Ι.Π. Ανακτήθηκε 18 Νοεμβρίου 2014 από <http://www.uop.gr/modip/images/stories/proimio.pdf>
- A.ΔΙ.Π. (2014). *Ετήσια Έκθεση της Α.Δ.Ι.Π.2013 - 2014* Ανακτήθηκε 2 Δεκεμβρίου 2014 από <https://app.box.com/s/pppk2cwopi2ezlqwcw07>
- A.ΔΙ.Π. (2007). *Διασφάλιση της Ποιότητας στην Ανώτατη Εκπαίδευση. Ενημερωτικό Φυλλάδιο*. Ανακτήθηκε 21 Ιανουαρίου 2015 από http://www.di.uoa.gr/sites/default/files/EnimerotikoADIP_v3.pdf
- BAC, (2012). *Accreditation Handbook 2012*. Ανακτήθηκε 1 Μαρτίου 2015 από http://the-bac.org/sites/default/files/documents/BAC%20Handbook_01884C.pdf
- BAC, (2012). *Online, Distance and Blended Learning*. Ανακτήθηκε 10 Μαρτίου 2015 από http://www.thebac.org/sites/default/files/documents/BAC%20Online%2C%20Distance%20%26%20Blended%20Learning_01884E_1.pdf
- BAC, (2012). *Short Course Provider*. Ανακτήθηκε 10 Μαρτίου 2015 από http://www.thebac.org/sites/default/files/documents/BAC%20Short%20Course%20Provider_01884E_0.pdf
- Cedefop. (2013). *Pedagogical aspects in assuring quality in virtual education environments*. Quality Assurance in Vet and Higher Education for improving their permeability. University of Gothenburg Sweden. Ανακτήθηκε 10 Δεκεμβρίου 2014 από <http://www.cedefop.europa.eu/en/events-and-projects/events/quality-assurance-vet-and-higher-education-improving-their-permeability>
- Cedefop. (2014). *Vocational Education and Training in Greece. Short description*. Ανακτήθηκε 19 Ιανουαρίου 2015 από www.cedefop.europa.eu/files/4130_en.pdf
- CHEA. (2002). *Accreditation and Assuring Quality in Distance Learning* Monograph Series (No1). Ανακτήθηκε 18 Νοεμβρίου 2014 από <http://www.chea.org/Research/AccredDistance-5-9-02.pdf?pubID=246>
- ENQA. (2009). *Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area*. Ανακτήθηκε 30 Φεβρουαρίου 2015 από http://www.enqa.eu/wp-content/uploads/2013/06/ESG_3edition-2.pdf
- EQAVET. (n.d). *National Reference Points* .Ανακτήθηκε 20 Μαΐου 2015 από <http://www.eqavet.eu/gns/about-eqavet/network-members/national-reference-points.aspx>
- Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας. (2011). Νόμος 4009/2011 ΦΕΚ.195/ 6 Σεπτεμβρίου 2011.Τεύχος Α΄ άρθρο 72 παρ. 1-4. Ανακτήθηκε 22 Ιανουαρίου 2015 από <https://modip.aegean.gr/?q=system/files/N.4009-2011.pdf>
- Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας. (2011). Νόμος 4009/2011 ΦΕΚ.195/ 6 Σεπτεμβρίου 2011.Τεύχος Α΄ άρθρο 46 παρ. 1-4. Ανακτήθηκε 22 Ιανουαρίου 2015 από <https://modip.aegean.gr/?q=system/files/N.4009-2011.pdf>

- Latchem, C., & Jung, I. (2010). *Distance and Blended Learning in Asia*. New York. Routledge. Ανακτήθηκε 20 Μαρτίου 2015 από https://books.google.gr/books?id=5QyRAgAAQBAJ&pg=PR6&lpg=PR6&dq=distance+and+blended+learning+in+asia&source=bl&ots=xrTZNmYpv3&sig=sBbe5nywDV_GuSpNdZ15x2KyNI0&hl=el&sa=x&ei=CDGDVNm9Dox-UpO_g_AP#v=onepage&q=distance%20and%20blended%20learning%20in%20asia&f=false
- OAQ. (2007). Guidelines of the Swiss University. Accreditation Guidelines. *Conference for Academic Accreditation in Switzerland*. Ανακτήθηκε 3 Μαΐου 2015 από http://www.oaq.ch/pub/en/documents/Akk-07-RL-eng_VO.pdf
- O.D.L.Q.S. (n.d.). *Standards* Ανακτήθηκε 1 Μαΐου 2015 από <http://odlqc.org.uk/odlqc-standards>
- Onwe, O. (2013). Policies and Practice of Open and Distance Learning Models in the Sub-Saharan African Countries: A Literature Survey. *American International Journal of Contemporary Research* (Vol. 3) (No. 8). Ανακτήθηκε 21 Νοεμβρίου 2014 από http://www.aijcrnet.com/journals/Vol_3_No_8_August_2013/15.pdf
- Yerevan. (2015, Μάιος). *Yerevan Communiqué*. Ανακτήθηκε 17 Μαΐου 2015 από <http://bologna-yerevan2015.ehea.info/files/YerevanCommuniquéFinal.pdf>
- Υψηλάντης, Π. (2014, Φεβρουάριος). *Αξιολόγηση & Ακαδημαϊκή Πιστοποίηση μετά το Ν.4009/11*. Εισήγηση σε ημερίδα ΜΟ.ΔΙ.Π. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Ανακτήθηκε 27 Νοεμβρίου 2014 από <http://www.uth.gr/academics/axiologisi/modip-pistopiisi>